

УДК 374.965

В.А. ШКЕЛЕБЕЙ, Національна академія
внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗВІЛЬНЕННЯМ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Ключові слова: досудове розслідування, закриття кримінального провадження, звільнення особи від кримінальної відповідальності, реабілітуючі та нереабілітуючі підстави, дійове каяття, примирення винного з потерпілим

Ухвалення слідчим рішення про можливість звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності відбувається, як правило, на завершальному етапі розслідування, за наявності певної сукупності зібраних доказів та результатів їх дослідження. Кримінальна процесуальна діяльність на завершальному етапі розслідування полягає в підбитті його підсумків з формулюванням у відповідних документах внутрішнього переконання слідчого, що має ґрунтуватися на повному та всебічному дослідженні всіх обставин, які підлягають доказуванню, а також усуненні суперечностей у матеріалах кримінального провадження. На цьому етапі, оцінюючи зібрані у справі докази в їх сукупності, слідчий має визначити, яке саме остаточне рішення слід ухвалити стосовно діяння, що розглядалося як злочинне (мало ознаки злочинного) на попередніх етапах.

Закінчення досудового розслідування – завершальний етап діяльності слідчого та, водночас, досудового провадження. Згідно зі ст.212 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України (1960 р.), формами закінчення досудового провадження були: 1) складання обвинувального висновку; 2) винесення постанови про закриття справи; 3) винесення постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування приму-

сових заходів медичного чи виховного характеру. Віднині ж, відповідно до ст.284 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, формами закінчення досудового розслідування є такі: 1) закриття кримінального провадження; 2) звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

У правовій літературі різні аспекти закінчення досудового слідства, зокрема шляхом закриття справи та звільнення особи від кримінальної відповідальності, розглядали В.П. Бож'єв, В.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, С.П. Ефімічев, Н.В. Жогін, Н.С. Карпов, Є.Г. Коваленко, А.М. Ларін, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, В.А. Михайлов, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.М. Савицький, М.С. Строгович, В.М. Тertiшник, Ф.Н. Фаткуллін, Г.П. Химичева, О.О. Чувілев, Н.А. Якубович та інші вчені-процесуалісти.

Водночас у кримінально-процесуальній науці немає єдиного підходу до визначення поняття «закриття кримінальної справи» саме це і обумовлює мету даного дослідження. На думку Ю.М. Грошевого і М.А. Погорецького, закриття провадження в кримінальній справі є процесуальною гарантією проти необґрунтованого притягнення громадянина до кримінальної відповідальності [1, с.223]. П.М. Давидов і Д.Я. Мірський розглядають закриття кримінальних справ як кримінально-процесуальні дії органів дізнання, слідчого, прокурора, суду, що здійснюються в порядку, передбаченому законом та завершують діяльність щодо збирання доказів та встановлення істини у справі [2, с.100]. У свою чергу, А.Я. Дубинський зазначає, що закриття кримінальної справи є завершальним етапом розслідування, на якому уповноважений державою орган підбиває підсумки виконаної роботи, аналізує й оцінює сукупність зібраних доказів, а також розв'язує інші питання, що впливають із прийнятого рішення по суті справи [3, с.12].

Не заперечуючи правильність наведених думок, можна зробити висновок про те, що закриття кримінальних справ є завершальним етапом розслідування, діяльністю компетентних органів, що завершує процес збирання доказів та під час якої вирішується питання про кримінальну відповідальність особи.

Безперечно, окремої уваги заслуговує кожна з форм закінчення досудового розслідування. Однак, зважаючи на збільшення останніми роками кількості прийнятих рішень про закриття кримінальних справ за різними підставами (у 2007 р. – 4,3 тис., 2008 – 4,7 тис., 2009 – 5,1 тис., 2010 – 5,4 тис., у 2011 – близько 6 тис.), а також суперечливість відповідних рішень, що приймаються слідчими та судами, доцільно детально проаналізувати деякі проблеми застосування цієї форми закінчення досудового розслідування.

У теорії кримінального процесу домінують два підходи до термінологічного визначення закриття кримінального провадження. Одні науковці зазначають про «закриття кримінальної справи» [4, с.482], інші – про «закриття кримінального провадження» [5, с.563]. У КПК України 1960 р. йдеться про «закриття справи» (ст.214), а в новому КПК України – про «закриття кримінального провадження» (ст.284). На нашу думку, доцільніше все ж таки застосовувати термін «закриття кримінального провадження», оскільки термін «провадження» охоплює як діяльність уповноважених суб'єктів (результати цієї діяльності матеріалізовані у відповідних матеріалах), так і широке коло правовідносин, що виникають у зв'язку з цією діяльністю [6, с.4].

У теорії немає єдиної класифікації підстав закриття кримінальної справи (кримінального провадження). Більшість науковців поділяють підстави для закриття кримінального провадження на реабілітуючі та нереабілітуючі [7, 8]. Реабілітуючими є такі обставини закриття провадження, за якими особа визнається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення, у зв'язку з чим відновлюються її добре ім'я, репутація. Це відсутність події кримінального правопорушення, відсутність у

діянні складу кримінального правопорушення, невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді (пп.1–3 ч.1 ст.284 КПК України). Усі інші обставини звільнення особи від кримінальної відповідальності є нереабілітуючими. Водночас О.М. Ларін виокремлює третю групу підстав – «нейтральні» [9, с.57]. М.О. Чельцов розподіляє їх на юридичні (ті, що усувають злочинний характер діяння і його карність) і фактичні (що констатують недостатність даних для віддання обвинуваченого до суду та відсутність події злочину) [10, с.273]. Залежно від повноважень компетентних органів щодо застосування тих чи інших норм про закриття кримінального провадження, такі підстави можуть бути класифіковані на дискреційні та імперативні [11, с.25]. Застосування перших є правом, а не обов'язком компетентних органів (зокрема, право суду закрити кримінальне провадження в разі звернення прокурора з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності), а застосування других є обов'язком компетентних органів (зокрема, обов'язок слідчого, прокурора закрити кримінальне провадження у випадках, передбачених ч.1 ст.284 КПК України).

Системно аналізуючи вищезазначені підстави для закриття провадження, передбачені положеннями Кримінального процесуального і Кримінального кодексів України, вважаємо, що ці підстави можуть бути поділені на групи за певними ознаками, зокрема: 1) реабілітуючі підстави, передбачені п.п.1–3 ч.1 ст.284 КПК України (відсутність події кримінального правопорушення, відсутність у діянні складу правопорушення, невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді й вичерпання можливостей їх отримати); 2) підстави, що враховують принцип, пов'язаний з неможливістю притягнення до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу (п.6 ч.1 ст.284) чи у зв'язку з декриміналізацією діяння (п.4 ч.1 ст.284), що не можна вважати ні реабілітуючими, ні нереабілітуючими, оскільки в рішеннях про закриття про-

ваджень з цих підстав не вирішується питання по суті, а лише констатується факт наявності у провадженні процесуального рішення компетентного органу чи особи, яке є перешкодою для подальших процесуальних дій; 3) підстави, пов'язані з відмовою від обвинувачення потерпілого (п.7 ч.1 ст.284 КПК України) чи прокурора (п.2 ч.2 ст.284 КПК України); 4) інші підстави, зокрема, передбачені п.п.5, 8 ч.1 ст.284 КПК України (щодо померлого та в разі неотримання згоди держави, яка видала особу); 5) підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, а отже, і закриття проваджень судом (п.1 ч.2 ст.284 КПК України), що передбачені окремими статтями Конституції України та Особливої частини Кримінального кодексу (КК) України. З метою процесуальної економії, у КПК України всі підстави для закриття провадження у справі зосереджені в одній статті (ст.284 КПК України).

Окрему увагу необхідно приділити порядку закриття кримінального провадження судом. Відповідно до ст.284 КПК України, кримінальне провадження закривається судом у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, а також якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення (детальніше порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності закріплено у ст.285–289 КПК України). При цьому визначено, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законодавством України про кримінальну відповідальність (тобто нормами матеріального права – у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки, зі зміною обстановки, із закінченням строків давності чи із застосуванням примусових заходів виховного характеру).

Протягом останніх років на практиці трапляються випадки, коли працівники прокуратури чи слідчих підрозділів через неможливість доведення вини обвинуваченого приймали рішення про направлення справ до суду для їх закриття за nereабілітуючими підставами. Для цього обвинуваченому роз'яс-

нювалося, що в разі визнання ним своєї вини у вчиненні злочину й надання згоди на закриття кримінальної справи, вона буде закрита без будь-яких наслідків для нього. Опитування 205 осіб, стосовно яких приймалося рішення про закриття кримінальної справи за nereабілітуючими підставами, свідчить, що відмінність між закриттям справи за reабілітуючими та nereабілітуючими підставами слідчий (прокурор) їм фактично не роз'яснювали. Так, після направлення кримінальної справи до одного із судів Одеської області під час попереднього розгляду справи суддя пояснив обвинуваченому, що покарання йому суд призначить, однак, відразу ж звільнить його від його відбування. Дізнавшись про це, обвинувачений заявив, що він злочину не вчиняв, а лише хотів «допомогти» своєму товаришу, який вже раніше мав судимість і, оскільки слідчий обіцяв, що до відповідальності нікого не притягатимуть, обвинувачений погодився взяти вину на себе. У зв'язку з цим, кримінальну справу було повернуто для проведення додаткового розслідування.

Однозначно це питання не вирішено і в новому КПК України. Так, у ст.285 зазначено, що підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності й право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У випадку, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачено звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку (ч.3). Однак особі не роз'яснюють наслідки такого звільнення.

На нашу думку, така невизначеність може призвести до «тиску» органів розслідування на підозрюваного, обвинуваченого з метою надання останніми згоди на їх звільнення від кримінальної відповідальності. Це пояснюється тим, що в разі відмови особи від надання згоди на таке звільнення слідчий (проку-

пор) повинні будуть проводити розслідування в повному обсязі, що не завжди узгоджується з їх інтересами або реальними перспективами розслідування. З метою уникнення можливих невідповідностей у таких ситуаціях, на нашу думку, необхідно доповнити ст.285 КПК України положенням, що передбачало б обов'язок слідчого роз'яснити обвинуваченому наслідки закриття кримінального провадження за реабілітуючими або нереабілітуючими підставами (можливо в окремому протоколі й під розпис). Найголовніше для особи усвідомити, що за певних обставин вона все ж таки визнаватиметься винною і лише потім звільнитиметься від відповідальності.

У КПК України не визначено строк, протягом якого суд має вирішити питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності. При цьому в ч.4 ст.286 передбачено: «якщо під час здійснення судового провадження по провадженню, що надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання». Однак у кримінальному процесуальному законодавстві «невідкладність» не має часових меж, оскільки є оціночним (дискреційним) поняттям. Тобто після отримання відповідного клопотання суд може розглянути його «невідкладно протягом доби» або «невідкладно протягом тижня». Тому вважаємо доцільним доповнити ст.286 положенням, відповідно до якого суд після отримання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності повинен негайно, у строк не пізніше трьох днів, розглянути його та прийняти відповідне рішення.

Прийняття нового КПК України суттєво змінило зміст процесуальних умов закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених ст.ст.45 і 46 КК України (унаслідок дійового каяття та примирення винного з потерпілим), водночас, залишаючи незмінними відповідні правові

підстави. У КПК України 2012 р., на відміну від попереднього, не перелічено правові підстави звільнення від кримінальної відповідальності (у ч.1 ст.285 зазначено, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність). Окреслено лише загальний порядок такого звільнення.

Процесуальними умовами закриття кримінального провадження у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є такі: 1) визнання особи потерпілим на підставі поданої нею заяви; 2) наявність підозрюваного або обвинуваченого (підсудного); 3) наявність і доведеність факту примирення потерпілого з підозрюваним або обвинуваченим; 4) відсутність заперечень з боку підозрюваного або обвинуваченого; 5) складання прокурором клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності й без проведення досудового розслідування в повному обсязі направлення його до суду; 6) ознайомлення з клопотанням потерпілого та з'ясування його думки щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

Такими умовами стосовно дійового каяття є такі: 1) наявність підозрюваного, обвинуваченого; 2) доведеність факту дійового каяття та відповідне його закріплення в матеріалах кримінального провадження; 3) відсутність заперечень з боку підозрюваного або обвинуваченого; 4) складання прокурором клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування в повному обсязі направлення його до суду.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Відповідно до ч.4 ст.56 КПК України, потерпілому роз'яснюється, що на всіх стадіях кримінального провадження він має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом

України про кримінальну відповідальність та цим Кодексом випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

На відміну від КПК 1960 р., який регламентував, що стороною примирення може бути обвинувачений і підсудний, новий КПК України стороною в примиренні визначає підозрюваного та обвинуваченого (підсудного). Відповідно до ст.42, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому КПК України, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому особі, якій повідомляється про підозру, має бути вручена копія повідомлення та пам'ятка про процесуальні права та обов'язки підозрюваного. Відповідно, обвинуваченим (підсудним) вважається особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому КПК України (ч.2 ст.42). Водночас серед прав підозрюваного та обвинуваченого не міститься посилення на можливість примирення з потерпілим у випадках, передбачених КПК, тобто не роз'яснено таке його право, що, наш погляд, потребує внесення відповідних доповнень до ст.42 КПК України.

У ч.2 ст.285 КПК України наголошено на необхідності роз'яснення права на звільнення від кримінальної відповідальності особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності. Про таке роз'яснення особі її прав необхідно складати відповідні процесуальні документи, зокрема (пропонується як варіант) протоколу про роз'яснення особі права на звільнення від кримінальної відповідальності, наприкінці якого необхідно передбачити положення такого змісту: «щодо звільнення мене від кримінальної відповідальності у зв'язку з (вказати підставу) заперечую/не заперечую».

Обов'язковою умовою здійснення цих процесуальних дій є те, що вони можливі тільки після повідомлення особі про підозру та здійснюються лише прокурором, на відміну від КПК 1960 р., відповідно до якого таке рішення ухвалював слідчий за погодженням

із прокурором. Відомості про закінчення досудового розслідування вносить прокурор до Єдиного реєстру досудових розслідувань [12]. Звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється виключно судом (ч.1 ст.286 КПК України).

Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (ч.3 ст.286 КПК України). На наш погляд, цю процесуальну дію слід було б оформлювати протоколом ознайомлення потерпілого з клопотанням щодо звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності та передбачити положення щодо обов'язкової фіксації в такому протоколі згоди потерпілого на примирення сторін та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що вважається обов'язковою умовою для подальшого закриття кримінального провадження з таких підстав.

Отже, закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності можливе лише за наявності та в разі виконання всіх процесуальних умов прийняття такого процесуального рішення. У разі примирення сторін першочерговою є згода підозрюваного або обвинуваченого та потерпілого на таке примирення, що передбачає остаточне вирішення кримінально-правового конфлікту. Водночас якщо сторони не досягнуть компромісної згоди, то закрити справу з цієї підстави не можна, оскільки примиренням вважаються лише двосторонні, обопільні та добровільні дії сторін конфлікту, унаслідок яких вони змінюють своє внутрішнє психологічне ставлення до злочину та один до одного, що і вважають головною умовою для закриття кримінального провадження. У свою чергу, звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям не допускається, якщо в кримінальному провадженні бере участь потерпілий. За своїми правовими наслідками в певних випадках дійове каяття та примирення сторін зумовлюють закриття

справи, а в інших, наприклад, у справах про злочини середньої тяжкості або, навіть, тяжкі злочини, вони вважаються обставинами, що пом'якшують відповідальність обвинуваченого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 1 верес. 2001 р. / упоряд.: Ю. М. Грошевий, М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2001.
2. Давыдов Н. М. Прекращение уголовных дел / П. М. Давыдов, Д. Я. Мирский. – М., 1963.
3. Дубинский А. Я. Прекращение уголовного дела в стадии дознания и предварительного следствия : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза» / А. Я. Дубинский ; Киев. гос. ун-т. им. Т. Г. Шевченко. – К., 1971.
4. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право / Лобойко Л.М. – К. : Істина, 2005.
5. Тertiшник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник / Тertiшник В. М. – К. : А.С.К., 2003.
6. Погорецький М. А. Кримінально-проце-

суальні відносини: структура і система : монографія / Микола Анатолійович Погорецький. – Х. : Арсіс, 2002.

7. Сахарова Л. В. Прекращение уголовного дела, как форма окончания предварительного расследования / Л. В. Сахарова // Актуальные вопросы советской юридической науки. Ч. 2. – Саратов, 1978. – С. 113–115.
8. Благодир С. М. Закриття кримінальної справи в досудовому слідстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика; судова експертиза» / С. М. Благодир ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1998.
9. Ларин А. М. Прекращение уголовного дела по реабилитирующим основаниям / А. М. Ларин // Соц. законность. – 1978. – № 7.
10. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс / Чельцов М. А. – М. : Госюриздат, 1969.
11. Виницкий Л. В. Актуальные вопросы прекращения уголовного дела в связи с примирением сторон : моногр. / Л. В. Виницкий, М. В. Нагуляк. – М., 2012.
12. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань : Наказ Генерального прокурора України : від 17.08. 2012 р., № 69.

Шкелебей В. А. Проблеми закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності / В. А. Шкелебей // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 1080–1085 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12svavkv.pdf>

Розглянуто актуальні питання науки й практики у поглядах провідних науковців та проведено аналіз норм чинного законодавства України щодо закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності.

Шкелебей В.А. Проблемы закрытия уголовного производства в связи с освобождением лица от уголовной ответственности

Рассмотрены актуальные вопросы науки и практики во взглядах ведущих научных работников и проведен анализ норм действующего законодательства Украины относительно закрытия уголовного производства в связи с освобождением лица от уголовной ответственности.

Shkelebey V.A. Problem Closing of Criminal Realization in Connection with the Release of Person from Criminal Responsibility

The article deals with current pressing questions of science and practice are considered in the looks of leading research workers and the analysis of norms of current legislation of Ukraine is conducted in relation to closing of criminal realization in connection with the release of person from criminal responsibility.